

Вплив глобалізаційних процесів на національні право й правову культуру

Розглядаються основні аспекти впливу глобалізаційних тенденцій на національні правові системи, правову культуру, правосвідомість. Обґрунтовується, що збереження самобутності національної правової культури в умовах глобалізації є першочерговим завданням не тільки в рамках національного права, але і в міжнародному праві.

Ключові слова: глобалізація, правове регулювання, правова культура, правосвідомість.

Актуальність проблеми. Сучасний етап суспільного розвитку характеризується глибокими системними змінами, що охоплюють усі сфери соціального життя, зокрема й правову. Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація існуючих правових і державних явищ, поява нових, а тому виникає потреба у їх дослідженні, переосмисленні понять і конструкцій, які не відповідають сучасним реаліям, створенні нового понятійно-категоріального апарату. Вказаний етап обумовлений трансформаційним періодом розвитку суспільства та ускладненням суспільних відносин, що вимагає не лише вдосконалення самих нормативно-правових актів, а й активізації наукових досліджень проблем формування права, правотворення, інституту реалізації права тощо.

Розвиток глобалізаційних тенденцій окрім усіх інших конструктивних і деструктивних впливів, зумовлює наступну суттєву колізію сучасної міжнародної правової системи. З одного боку, її змістовне наповнення й механізми реалізації є явно недостатніми для відповідей на сучасні виклики й забезпечення глобального світопорядку. З іншого боку, система суверенітетів національних держав і лобістська протидія крупних недержавних і міждержавних неформальних суб'єктів ускладнюють модифікацію й модернізацію міжнародного права, покликану дати адекватні відповіді на всі гострі глобальні виклики.

Універсалізація у державно-правовій сфері – один з важливих аспектів загальної глобалізації у сучасному світі. Глобалізація істотно впливає на трансформацію, зміни і модернізацію державно-правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, макрорегіональному й внутрішньо-національному

рівнях, стимулює, прискорює й оновлює процеси універсалізації у правовій сфері. Особливо чутливими до переважно деструктивних глобалізаційних впливів є національні правові культури й правосвідомість. Усе це визначає актуальність правового аналізу змісту й сенсу основних напрямів впливу загальних процесів глобалізації на сучасний стан і перспективи розвитку української держави і права з урахуванням світових тенденцій суспільного розвитку, зарубіжного досвіду й особливостей формування та розвитку державно-правової системи у пострадянських державах.

Разом з тим, *аналіз наукових джерел і публікацій* свідчить про те, що незважаючи на очевидну актуальність і необхідність комплексного міждисциплінарного опрацювання означених питань, проблема визначення сутності й змісту глобалізаційних впливів ще не отримала належного висвітлення у філософській та філософсько-правовій літературі. Тому *метою* даної статті є спроба ліквідувати деякі окремі прогалини у розумінні досліджуваної проблеми.

Проблематика впливів глобалізації на правову сферу життєдіяльності суспільства носить комплексний характер, що повинно бути враховано при розробці концепції правової політики держави як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування. Першочергове значення при цьому мають дослідження проблем сучасного стану, шляхів вдосконалення і перспектив розвитку вітчизняного права і держави в загальному контексті процесів глобалізації, юридично важливих принципів, форм, цінностей та цілей, яких потрібно дотримуватись в умовах сучасної глобалізації й уніфікації у сфері державно-правових явищ і відносин [1].

Істотний вплив на поглиблення й розвиток правової універсалізації на національному й міжнародному рівнях відіграють процеси сучасної регіональної інтеграції держав у різних регіонах світу. Показовими у цьому плані є підсумки, тенденції й перспективи європейської інтеграції, учасники якої (держави-члени) підписали Лісабонський договір [2, с. 38].

Серед тенденцій глобального та регіонального рівнів слід виділити

насамперед тенденцію до універсалізації й уніфікації права [1]. В основі виникнення й розвитку цієї тенденції лежить об'єктивний процес інтеграції світової економіки, фінансів, засобів зв'язку, засобів масової інформації та інших засобів і сфер життя суспільства, який не міг не позначитися як на еволюції права в цілому, так і на тенденціях його подальшого розвитку. Універсалізація й уніфікація права простежуються практично на усіх історичних етапах державно-правового розвитку, але в умовах глобалізації вона проявляється найяскравіше й має не еволюційний, а вибуховий, революційний характер [3].

Міжнародно-правові норми формально не є похідними від норм внутрішньодержавних і не можуть впливати на обов'язкову силу внутрішньодержавних норм, проте, міжнародне право може відсилати до внутрішньодержавного, а внутрішньодержавне – до міжнародного.

Норми міжнародного і внутрішньодержавного права мають різний предмет регулювання. Міжнародно-правові норми регулюють лише стосунки між суб'єктами міжнародного права, а внутрішньодержавні норми – стосунки між суб'єктами внутрішнього права держави. Держави не можуть посилатися на внутрішньодержавні норми з метою звільнити себе від виконання міжнародних зобов'язань.

У той же час, з одного боку, на формування норм міжнародного права певною мірою впливають норми внутрішньодержавного права, з іншого – має місце зворотній вплив міжнародного права на створення й розвиток тих або інших норм внутрішньодержавного права. В основному такий вплив проявляється в тому, що держави видають акти внутрішнього законодавства, необхідні для приведення в дію норми міжнародного права усередині країни, і в низці випадків така рецепція або трансформація дає поштовх для розвитку тієї чи іншої галузі внутрішнього законодавства у новому напрямку [2, с. 39].

Дана проблематика має безпосереднє відношення до права, що формується сьогодні, – права, яке можна назвати правом суспільства, що глобалізується. Етатистський, державоцентристський підхід до права не відповідає реаліям

сьогодення. Якщо у ХХ ст. основною філософсько-правовою проблемою було обґрунтування зв'язку норми закону, встановленого державою, з духовним, у тому числі моральним світом людини, то в ХХІ ст. на перший план висувається проблема правової комунікації, тобто проблема успішного співіснування у сфері права найрізноманітніших суб'єктів, проблема загального праворозуміння і сумісної, синергійної правотворчості, у рамках якої може реалізуватися не лише особиста свобода людини, але й її відповідальність за долі інших [4].

Зростаюча тенденція до міжнародно-правової глобалізації сприяє появі нових принципів і норм права, встановлення яких раніше відносилось до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світової спільноти у контексті сучасних загальноновизнаних універсальних стандартів.

Розвиток цивілізації від її витоків до сучасності – це рух від різноманітних локальних історій до загальної історії людства, що супроводжується зміною періодів, етапів, історично обумовлених процесів і відповідних цим процесам правових норм, форм і процедур їх юридичного вираження, впорядкування й закріплення. Глобалізація самого права, прогресивний розвиток універсальних властивостей, норм, форм і процедур правового типу суспільного життя є необхідним етапом і демонструє спроможність права регулювати процеси загальносуспільної глобалізації у рамках загального (загальноважливого й загальнообов'язкового) правопорядку і для внутрішніх, і для міжнародних відносин [2, с. 40].

Глобалізаційні процеси здійснюють серйозний вплив і на таку важливу сферу суспільного життя, як правосвідомість і правова культура, в рамках національних правових систем. Правова система виступає як явище того, що соціально детермінується, що відображає її соціальну обумовленість. Функціонування правової системи залежить від соціальних чинників, що відображають духовну сферу суспільного життя: релігії, традицій, культури, а також від чинників, що формують матеріальну сферу життя, інтересів і потреб

різних складових соціальної структури суспільства (класів, прошарків і груп населення, індивідів).

Вплив глобалізаційних процесів на національну правову культуру, як складову національної правової системи, яка розглядається як феномен, що формується в межах відповідних культурно-цивілізаційних та правових традицій, є неоднозначним. Справа в тому, що вплив глобалізації на цю сферу є не настільки інтенсивним, як на інші компоненти національної правової системи, й здійснюється, перш за все, через вплив на правову ідеологію – сукупність основоположних принципів, які визначають специфіку функціонування національної правової системи. Поряд з правовою ідеологією, надзвичайно важливим фактором, який формує національну правову культуру, виступає правова психологія, що відображає масову правосвідомість. Правова ідеологія і правова психологія, як найбільш стійкі компоненти національної правової системи, виступають основою формування національних правових культур і забезпечують її самобутність.

Правова система є ємним і складним явищем, у структуру якої входить ціла низка феноменів, які відображають правове життя кожного суспільства. Глобалізаційні процеси, сприяючи зміцненню й удосконаленню одних компонентів структури правової системи, можуть здійснити згубний вплив на інші складові цієї системи, і в першу чергу – на національну правову культуру.

Як відомо, право є нормативним віддзеркаленням політичних, ідеологічних, культурних, духовних, економічних та інших особливостей суспільства. Правові системи як явища, що формуються й функціонують в рамках різних цивілізацій, відображають особливості, які лежать в їх основі. Поняття «цивілізація» тісно пов'язане з поняттям культур у всьому багатстві їх взаємовпливу і взаємодії. Розмірковуючи над цим співвідношенням, О.Шпенглер оригінально визначає їх як «грецьку душу» й «римський інтелект», де відповідно культура має грецьке коріння, а цивілізація – римське [5]. Культура, на його думку, визначається душею народу, який, виступаючи на історичній арені як активний суб'єкт історії, створює оригінальні й значні

цінності в найрізноманітніших сферах соціального життя. О.Шпенглер називає культурами певні суспільні утворення з характерними для них особливостями. Кожна нація, на його думку, наділяє людей своєю ідеєю, своїми пристрастями, своїм життям, і всі культури є строго прив'язаними впродовж свого існування до тих країн, які послужили основою для їх виникнення [5]. Продовжуючи думку О.Шпенглера в контексті нашої проблематики зазначимо, що у процесі розвитку глобалізаційних тенденцій відбувається взаємоперетин правових культур, що приводить в результаті до створення так званого «правокультурного конгломерату». Сьогодні ще зарано давати оцінку цьому феномену, оскільки його роль у світовій історії розвитку права проявиться набагато пізніше.

Правова культура є невід'ємною частиною загальної культури суспільства, базується на її началах, є віддзеркаленням рівня її розвитку. Звернення до історії розвитку суспільства дає можливість виявити його особливості, відображені у правовій культурі. Формування правової культури не є відособленим від політичної, моральної, естетичної культури суспільства процесом, оскільки він спрямований на створення морально-правового клімату в суспільстві, гарантуючої реальну свободу індивідуальної поведінки особистості й усвідомлення нею відповідальності перед суспільством, що забезпечує її права й пошану її гідності. Таким чином, національна правова культура має самобутній характер і, як і національна правова система, є надбанням різних суспільств, що формуються в рамках відповідних цивілізаційно-культурних традицій. В умовах глобалізації це знаходить яскраве підтвердження.

Дані роздуми підводять до підтвердження того, що стандартизація й універсалізація глобалістських ідей, відображених у неоліберальній ідеології, може призвести до знищення національних правових культур, що, у свою чергу, не сприяє ефективному функціонуванню національних правових систем, оскільки останнє безпосередньо залежить від стану національної правової культури.

Як уже зазначалося раніше, правова культура знаходиться в діалектичному співвідношенні з такими поняттями, як правова свідомість і праворозуміння [6-8]. Стосовно правосвідомості зазначимо, що глобалізація права здійснюється через глобалізацію правової свідомості. При цьому, рівень глобалізації останньої залежить: по-перше, від рівня розвитку свідомості суспільства і, по-друге, від рівня самої правосвідомості тієї або іншої соціальної групи. Свідомість є цілісним і безперервним явищем, динамічним відображенням образу навколишнього світу, що формується у потоці інтегрованих живою істотою відчуттів під впливом одержуваної інформації. Це означає, що зміна правосвідомості відбувається в основному під впливом одержуваної ззовні правової інформації.

Значне місце у глобалізації правосвідомості відіграють засоби масової комунікації (ЗМК), через які сьогодні в основному і здійснюється дифузія інновацій. Під ЗМК розуміють речовинні, матеріальні компоненти комунікативного процесу, які виражаються через способи передачі, збереження, виробництва й розповсюдження правових цінностей суспільства. Сучасній науці відомі два типи засобів комунікації: такі, що виникли природно (мова, міміка, жести) й штучно створені (технічні), які включають такі засоби, як традиційні (книгодрукування, писемність, преса) й типово сучасні (радіо, телебачення, кінематограф, Інтернет). Проаналізувавши дію кожного з видів масових комунікацій, можна дійти висновку, що з їх допомогою можна активно маніпулювати масовою правосвідомістю населення як окремої країни, так і всієї планети, при цьому стандартизуючи й глобалізуючи її.

Глобалізація правосвідомості здійснюється в загальному руслі глобалізації масової свідомості суспільства, проте вона має власну специфіку розвитку, обумовлену логікою й спадкоємністю самої правосвідомості.

У глобалізації правосвідомості простежуються наступні закономірності: по-перше, в процесі розвитку правосвідомості спостерігається поступовий перехід від заборонно-приписуючого характеру регулювання до переважно дозвільного, при якому акцент робиться на юридичних дозволах, суб'єктивних

правах; по-друге, автономія особистості набуває все більш стійкого правового статусу; по-третє, влада держави піддається все більшій регламентації і стає підконтрольною громадянському суспільству; по-четверте, все більше виявляються гуманістичні начала у побудові системи правового регулювання.

Дані закономірності привели до закріплення у масовій правосвідомості загальних для всього людства принципів, таких, як: верховенство прав і свобод людини і громадянина у правовій організації суспільного й державного життя; утвердження відчуття пошани до закону й правопорядку, ідей і цінностей панування права; правова активність громадян у здійсненні своїх прав і належному виконанні своїх юридичних обов'язків тощо.

В даний час в рамках світової правової науки вже створена глобальна правова ідеологія, стрижнем якої є світоглядні конструкції стосовно верховенства права, які набули широкого поширення у двох концепціях: 1) правової держави і 2) правління права. Наявність двох ідеологічних варіантів правового світогляду відображає дуалізм глобального правового світогляду, пануючого на планеті. При цьому ідея правової держави превалує в основному в країнах, правові системи яких відносяться до романо-германської правової сім'ї, а концепція правління права – в країнах англо-американської правової сім'ї. Оскільки ці дві правові сім'ї є пануючими у сучасному світі, ідея верховенства права виступає глобальною ідеєю, що визначає світогляд більшості населення планети.

Стосовно праворозуміння зазначимо, що незважаючи на існування плюралізму праворозуміння, в різних суспільствах в рамках різних правових системах, домінуючим є той або інший тип праворозуміння. На основі такого критерію, як домінуюче праворозуміння, можна умовно виділити віддиференційовані й невіддиференційовані правові системи. В рамках даних типів правових систем формуються відповідні типи правових культур. Вони базуються на різних цивілізаційних принципах і цінностях, що принципово відрізняються один від одного. Якщо основою правової культури в рамках віддиференційованих правових систем є концепція захисту прав і свобод

людини і громадянина, взаємна відповідальність держави й індивіда, відносно самостійне існування права порівняно з іншими чинниками соціального життя, то для характеристики правової культури, сформованої в рамках невіддиференційованих правових систем основоположними виступають захист колективних інтересів, пріоритет обов'язків перед правами, залежність функціонування правової системи від інших чинників соціального життя, таких, як релігія, традиції, моральність, етика тощо [9-12].

Єдність релігійно-етичного коріння західного суспільства обумовлює спільність їх культур, хоча не виключає існування відмінностей в їх рамках. Проте, вони не є принциповими і не можуть викликати протистояння різних національних правових культур, що відносяться до даного типу, тобто глобалізація не призводить до диференціації національних правових культур, що відносяться до західного типу.

Що стосується правових культур в рамках невіддиференційованих правових систем, то в їх основі лежать інші ціннісні орієнтири. Відтворюючись у правосвідомості, діючому праві і юридичній практиці, вони обумовлюють істотні відмінності не тільки між матеріальними, але й духовними складовими правових культур національних суспільств. У сучасних глобалізаційних умовах даний тип правових культур випробовує потужний вплив західних правових культур. Проте, властиві їм особливості не дозволяють останнім змінити їх правоментальну основу.

Для успішної реалізації глобалізаційних процесів принципове значення має відмова від «заходоцентризму» і «європоцентризму» у всіх сферах соціального життя, особливо відносно національних правових культур. Глобалізаційні проекти не повинні перетворюватися на нав'язування західних стандартів, зокрема у сфері національної правової культури. Вони приречені на успіх тільки у разі урахування національних особливостей суспільства, зокрема у сфері культури взагалі і правової культури суспільства зокрема.

Таким чином, проблема збереження самобутності національної правової культури в умовах глобалізації є першочерговим завданням не тільки в рамках

національного права, але і в міжнародному й наднаціональному праві. У контексті цього зазначимо, що наднаціональне право є продуктом глобалізації і представляє собою особливу сферу правового регулювання, в рамках якої взаємодіють суб'єкти національного й міжнародного права. Воно виступає самостійним регулятором нових суспільних відносин, які виникли на наднаціональному рівні. На відміну від міжнародного права, у рамках наднаціонального права суб'єкти правових відносин делегують повноваження для ухвалення рішень, у тому числі нормативних, наднаціональним структурам, які надалі набувають властивості прямої дії на території національних держав. Суть наднаціонального права полягає в тому, що, суб'єкти правових відносин на основі добровільного волевиявлення виробляють систему правових норм, що формують наднаціональний правовий простір. Наднаціональне право регулює переважно стосунки між юридичними і фізичними особами з питань, які не регулюються ані внутрішнім, ані міжнародним правом. На основі цього приватні особи – громадяни різних держав – беруть участь у формуванні наднаціональної правової системи. Формування глобальної правової системи на основі наднаціонального права сприймається неоднозначно, проте реалії сьогодення демонструють її становлення і функціонування разом з національною, регіональною та міжнародною правовими системами [13].

Таким чином, як *висновок*, зазначимо, що процес глобалізації не лише породжує одноманітні структури в економіці, політиці й правовій сфері різних країн світу, а й призводить до так званої «глокалізації» елементів національних культур, зокрема правових, коли на фоні глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей, замість їх злиття й уніфікації відбувається їх збереження й деякою мірою посилення.

Об'єктивний характер глобалізаційних процесів зумовлює пошук шляхів і засобів усунення негативних наслідків їх впливу на розвиток національних правових систем. Цього можна досягти шляхом визнання і правового закріплення плюралізму правових культур, що сприятиме, у свою чергу, формуванню гармонійного полікультурного міжнародного співтовариства, що

зважає на специфіку національних правових культур і забезпечує міжнародне культурно-комунікативне взаємовідношення.

Перш за все, у цьому контексті необхідна подальша розробка системи міжнародного права у напрямі її ефективного узгодження з концепцією державного суверенітету. Абсолютно ясно, що «вестфальський» обсяг державних суверенітетів і міжнародна система, побудована на «балансі сил», сьогодні є контрпродуктивними й неможливими як з точки зору пріоритету прав людини, так і з точки зору забезпечення стійкої глобальної безпеки. Проте, на даному етапі розвитку людства руйнування суверенітетів було б у край небезпечним і для кожної окремої держави, і для міжнародної спільноти в цілому. Абсолютно очевидно, що не тільки боротьба з колишніми загрозами, такими, як злочини проти людяності, військові злочини, агресія тощо, але й адекватні відповіді на нові виклики, – все це вимагає об'єднання, а не руйнування суверенітетів.

Список використаних джерел

1. Нерсеянц В.С. Правовая политика Российской Федерации: основные направления и задачи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrlaw.ru/publikacii/Nerses1/index.html>.
2. Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 2. – С. 36-40.
3. Марченко М.Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации // Государство и право. – 2009. – № 6. – С. 5-11.
4. Бірюков Р.М. Правовий розвиток в умовах глобалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/index.php/pravo/27/>.
5. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории: гештальт и действительность / К.А.Свасьян (пер. с нем., вступ. ст. и примеч.). – М.: Эксмо, 2007. – 798 с.
6. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: Монографія / Л.М.Герасіна, О.Г.Данильян, О.П.Дзьобань та ін. – Х.: Право, 2009. – 352 с.
7. Дзьобань О.П., Судейко М.А. Вплив правового нігілізму на правосвідомість та правову культуру українців // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Х.: ХУПС, 2009. – Вип. 1 (32). – С. 3-12.
8. Дзьобань О.П. Правовий нігілізм як деструктивний чинник української правосвідомості й правової культури // Політологічний вісник. Збірник

наукових праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 56. – С. 321-330.

9. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира. – М.: Зерцало, 2001. – 394 с.

10. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я.Сухарев. – М.: Норма-Инфра М, 2000. – 832 с.

11. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Пер. с фр. Грядов А.В. – 3-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клуверт, 2011. – 529 с.

12. Маркова-Мурашева С.А. Современные правовые системы: тенденции интеграции и дифференциации: Монография. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2005. – 319 с.

13. Бірюков Р.М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації): Дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. – Одеса, 2011. – 205 с.

Дзєбань А.П. Влияние глобализационных процессов на национальные право и правовую культуру

Рассматриваются основные аспекты влияния глобализационных тенденций на национальные правовые системы, правовую культуру, правосознание. Обосновывается, что сохранение самобытности национальной правовой культуры в условиях глобализации является первоочередной задачей не только в рамках национального права, но и в международном праве.

Ключевые слова: глобализация, правовая регуляция, правовая культура, правосознание.

Dzeban A.P. Influence of globalization processes on national right and legal culture

The basic aspects of influencing of globalization tendencies are examined on the national legal systems, legal culture sense of justice. It is grounded, that the maintenance of originality of national legal culture in the conditions of globalization is a primary concern not only within the framework of national right but also in an international law.

Keywords: globalization, legal adjusting, legal culture, sense of justice.